

АСАБЛІВАСЦІ ПАЭТЫКІ ВАЕННЫХ ТВОРАЎ ІВАНА МЕЛЕЖА

Тэма Вялікай Айчыннай вайны для беларускай літаратуры ўжо больш за 70 год з'яўляецца вядучай і актуальнай. Прадстаўнікі розных пісьменніцкіх пакаленняў унеслі значны ўклад у яе развіццё. Творы, напісаныя непасрэднымі ўдзельнікамі вайны, вылучаюцца асаблівай паэтыкай – на першым плане ў іх было адлюстраванне сапраўднага духоўнага стану ўдзельніка і героя вайны.

Іван Мележ з'яўляецца адным з тых, хто прайшоў шляхамі суровых выпрабаванняў Вялікай Айчыннай, чый душэўны вопыт насычаны асабіста ўбачаным і перажытым. Вайна застала будучага пісьменніка ў Карпатах, на самай граніцы. Ён зведаў цяжкія баі пад Нікалаевам, Рацовам, акружэнне і адступленне. Улетку 1942 года Мележ атрымаў цяжкае раненне. Убачанае і перажытае стала асновай твораў, якія з вельмі высокай дакладнасцю раскрылі ўнутраны свет чалавека, паказалі яго думкі, пачуцці, ідэалы, мары, паняцці – усё тое, чым ён жыў.

Пісьменнік неаднойчы падкрэсліваў, што сапраўдным пачаткам сваёй творчасці ён лічыць ваенныя дзённікі, напісаныя ў складаных умовах сорока першага і сорока другога гадоў. На яго думку, гэта была своеасаблівая, суровая проза. “Пачатковы перыяд вайны тут адлюстроўваецца з такой праўдзівасцю, на якую не заўсёды была здольная наша літаратура. У гэтым дзённіку перададзены суровы, горкі і павучальны ў сваёй чалавечай і грамадзянскай змястоўнасці фронтавы вопыт аўтара, вопыт, у якім знайшлі свой выразні, яркі і пераканальны адбітак і салдацкая мужнасць, і трагічная, самаахвярная слава воінаў сорока першага года” [2, с. 202].

Змест “Першай кнігі” І. Мележа дапамагае раскрыць унутраную эвалюцыю самога мастака. Першыя ваенныя запісы занатоўваюць выключна важныя факты і падзеі, перажытыя малодшым палітруком і яго артдывізіёнам: “Адыходзім. З 12-га жніўня – днём стаім, улезшы ў лесапасадкі, ноччу – ідзём. Увесь час на душы трывожна: гняце няпэўнасць становішча. Не відаць ніякіх нашых войск. Здаецца, мы адны ва ўсім стэпе. І павінны гатовы быць да ўсяго... Ходзяць чуткі, што мы зноў у акружэнні” [3, с. 36].

Пазней на старонках дзённіка акрамя дакладнага фактычнага матэрыялу з'яўляюцца і разважанні пісьменніка аб жыцці, трагічнай наканаванасці лёсу, аб сэнсе існавання чалавека. “У якіх бы выпрабаваннях ні быў, я заўсёды любіў жыццё. Я заўважыў, што чым слабей гарнулася да мяне жыццё, тым мацней я за яго трымаўся, тым больш салодкім яно здавалася мне, мяне радаваў кожны ўдых. Для мяне было б шчасцем бачыць любую прыгажосць жыцця: сіняе – звычайнае – неба, палі, лугі. Я быў шчаслівы, што мог гаварыць, спяваць. Заўсёды я пераадольваў усе цяжкасці ў імя будучыні, у імя жыцця. Светлы вобраз будучыні быў для мяне ўвесь час пуцяводным агеньчыкам сярод чорнага быцця сённяшняга дня. Мары сагрвалі мяне, рабілі больш бадзёрым, моцным. Мары, у якія ўвесь час упляталіся цёплыя ўспаміны былога!” [3, с.79]. Значнасць ваеннага дзённіка І. Мележа і ў тым, што на яго старонках глыбока адлюстравана паскоранае выпяванне асобы ва ўмовах вайны, паступовае паглыбленне духоўнай і грамадскай свядомасці яе ўдзельнікаў.

Першыя мастацкія творы Івана Мележа, якія пазней ўвайшлі ў зборнік апавяданняў “У завіруху” (1944) напісаны таксама на ваенным матэрыяле, асабіста перажытым і адчутым пісьменнікам. Менавіта ў лепшых апавяданнях з гэтага зборніка (“У завіруху”, “Канец размовы”, “Ноччу”, “Такі кароткі водпуск”) выразна акрэсліліся вызначальныя якасці, ўласцівыя таленту празаіка: глыбокая праўда ў паказе вайны, найперш яе драматычнага і трагічнага боку, асабліва пільная ўвага да выяўлення і даследавання духоўнага свету чалавека, раскрыцця яго псіхалогіі, дэмакратызм і абвостраная чалавечнасць. У пазнейшых творах пісьменніка гэтыя якасці знойдуть далейшае развіццё і паглыбленне.

У аснове апавяданняў “У завіруху” і “Канец размовы” не столькі драматызм або трагізм сітуацый, колькі паводзіны персанажаў у гэтых умовах. Асноўная дзеючая асоба ў абодвух творах – звычайны, можна сказаць радыва чалавек, які ў экстрэмальных абставінах аказваецца здольным на сапраўдны подзвіг. “Галоўны герой апавядання “У завіруху” Мікалай Засмужац пастаўлены ў такія абставіны, якія патрабуюць асаблівага напружання фізічных і духоўных сіл і дзе адбываецца выпрабаванне чалавека на трываласць <...> Толькі вострае ўсведамленне значнасці даручэння, пачуццё вайсковага абавязку, адказнасці за таварышчаў даюць Засмужцу сілу дайсці, выканаць заданне” [1, с. 71].

Раннія апавяданні Мележа вылучаліся і дакладнасцю жыццёвых дэталей. Выкарыстанне мастацкай дэталі дапамагае пісьменніку глыбей

выявіць эмацыянальны стан галоўных персанажаў, садзейнічае перадачы напружана-драматычнай атмасферы ваеннага часу. Напрыклад, выкарыстанне вобразаў адзінокага дуба са зламанай вершалінай, зморанага каня Каштана, агеньчыка ў апавяданні “У завіруху” дапамаглі пісьменніку глыбей раскрыць сапраўдную сутнасць героя. Стары і магутны дуб на шляху Засмужца з’яўляецца ўвасабленнем духоўнай моцы, якая перадаецца герою, каб ён змог перамагчы сваю нечалавечую стомленасць.

Найвялікшая чалавечнасць і самаахвярнасць васемнаццацігадовага хлопца выявіліся не толькі ў яго адносінах да справы, да таварышчаў, а і да жывёлы: “Каштан быў таксама змораны, часта спыняўся, натужна сапучы, і кранаўся далей з тупой жывёльнай упартасцю. Ад стомы ён хістаўся ў бакі, спатыкаўся. Потым, збіраючы апошнія сілы, пачаў ісці скачкамі. Засмужац пашкадаваў яго, злез з сядла і павёў каня на паводзе. <...> Засмужцу прыходзілася не толькі ісці самому, а і цягнуць каня” [3, с. 116].

З дапамогай мастацкай дэталі Мележ у ўдаецца эмацыянальна абвастрыць успрыняцце падзей, без гучных і пафасных радкоў паказаць сапраўдную любоў герояў да роднай зямлі, захопленай і спапялёнай фашыстамі. Увасабленнем ахвярнасці і неўміручасці беларускага народа выступае ў творы вобраз агеньчыка. “Раптам Засмужац перад сабою – крыху ўбаку – убачыў агеньчык. Ён мігцеу, дрыжаў, вясёлы агеньчык. Ва ўсім свеце быў ён толькі адзін, а кругом, як і раней, трубіла бура. Але чалавек ужо нічога не бачыў, толькі гэты маленькі агеньчык. Яго ратоўны бляск трапіў у грудзі, і Засмужцу зрабілася цёпла і хораша, нібы на такой адлегласці перадавалася яго цяпло. Ён быў упэўнены: агеньчык гэты – у яго вёсцы, – яго мэта. <...>

Пасля таго, як Засмужац мінуў пажарышчы, да яго дайшла здагадка, што адзін з тых агеньчыкаў, напэўна, і свяціў яму. Вяселіў і грэў у полі – агеньчык нечай бяды...” [3, с. 117]. Спаленая немцамі вясковая хата – найвялікшая трагедыя для яе гаспадароў, але агонь з папялішча выратаваў жыццё чалавеку, асвятляючы яму шлях і надаючы сілы. Такім чынам, выкарыстоўваючы прыём мастацкай дэталізацыі, І. Мележ змог глыбока і пераканальна ў сваіх творах перадаць эмацыянальны драматызм і ўсе жахі вайны.

Важную функцыю ў ваеннай прозе І. Мележа выконваюць унутраныя роздумы-маналогі, што дазволіла пісьменніку вельмі праўдзiва і дакладна перадаць пачуццi, думкi і настрой сваіх герояў. Праз маналогі Засмужца ў апавяданні “У завіруху” Мележ пераканаўча паказаў, як паступова расце

пачуццё асабістай адказнасці перад народамі, памяццю загінуўшых і сваім сумленнем.

Маналог-роздум галоўнай гераіні апавядання “Ноччу” Машы вельмі моцна, з псіхалагічнай глыбінёй і дакладнасцю раскрыў усю сутнасць бясконцай жаночай тугі ваеннай пары. “Цяжка ноччу. Колькі горкіх думак перадумана за доўгія зімовыя ночы. Усё ўспамянута, усё перажадана, засталася толькі адно: туга – важкая, цягучая. Нічога няма цяжэй за яе. Днём можна забыцца, уцячы ад тугі, а цяпер яна тут, нібы каменем цісне грудзі.

Калі б хоць адно слова ад Сямёна. Толькі адно слова, што жывы, ну і здаровы – і больш нічога. Тады ўсё стане інакшым. Цяжка жыць пры невядомасці... Горкую і балучую праўду, бадай, лягчэй перагораць, чым яе... Два месяцы і чатыры дні няма пісьмаў” [3, с. 127]. Гэты маналог сведчыць аб тым, што Мележ ужо ў сваіх ранніх творах удала спалучаў пластычнасць апісання з даследаваннем чалавечай псіхалогіі.

Адна з галоўных якасцей творчай манеры І. Мележа – уменне паказаць адзінства навакольнага свету і чалавека ў ім таксама выявілася яшчэ ў ваеннай прозе пісьменніка. Мележ умеў тонка, незаўважна ажыццяўляць пераход ад знешняга апісання прыроды, паказу сцэн і эпизодаў чалавечага жыцця да адлюстравання ўнутранага свету герояў. Галоўная якасць Засмужца – здольнасць пераадольваць сябе выяўляецца з першых старонак твора ў яго процістаянні суровай завірусе. “Лютавала завая. Угары над Засмужцам у вершалінах дрэваў глуха шумеў вецер і сыпаў на дарогу халодны пыл. Міма цёмнымі высокімі сценамі бясконца ішлі сосны, варушачы кашлатымі лапамі. Сціснутая соснамі з двух бакоў дарога безліч разоў паварочвалася, выпроствалася і ўсюды, не перастаючы, веў аднастайную сумную песню вецер:

- Ууу-ууу!

Засмужцу здавалася, што не будзе канца гэтаму лесу, гэтай дарозе <...> Ён ішоў зморана, хістаючыся. Галава яго звешана, і калі б Засмужац не падымаў яе, можна было б падумаць, што ён на хаду спіць. Снег пластам наляпіўся на яго шапку і плечы. <...> Ісці стала халадней, – Засмужац то апускаў галаву, то адхіляў твар у бок, каб схаваць яго ад ледзянога ветру” [3, с. 114].

У творах пра вайну прырода – гэта найперш абставіны, што фарміруюць характары герояў. У апавяданні “У завіруху” прырода выпрабоўвае і адначасова дапамагае галоўнаму герою. Пейзажныя апісанні

дазваляюць глыбей раскрыць сутнасць характару, адцяняюць адчуванні, настрой, стан героя.

Такім чынам, у ранніх апавяданнях Івана Мележа паступова акрэслівалася эпічнасць мастацкага бачання свету, што асабліва выявілася ў рамана “Мінскі напрамак” (1952). У гэтым творы пісьменнік упершыню паспрабаваў “шырока адлюстраваць жыццё, узяўшы розныя яго сферы, разнастайныя пласты, увёўшы ў дзеянне мноства герояў, розных сваім грамадскім становішчам, духоўным складам, псіхалагічным напаяненнем; спалучыць матэрыял, звязаны непасрэдна з яго духоўным і жыццёвым вопытам, і матэрыял творчай фантазіі, матэрыял, узяты з кніг, газет, ваенных дакументаў” [1, с. 73].

ЛІТАРАТУРА:

1. Андраюк, С. Пісьменнікі. Кнігі: Літ.-крытыч. артыкулы / С. Андраюк. – Мінск: Маст. літ., 1997. – 319 с.
2. Бугаеў, Д. Ад апавядання да рамана . Станаўленне творчай індывідуальнасці Івана Мележа / Дзмітрый Бугаеў // Польша. – 1975. – №1. – С. 194 – 228.
3. Мележ, І. Збор твораў: у 6 т. – Т. 1. Ваенны дзённік, апавяданні, аповесці / І. Мележ. – Мінск: Беларусь, 1969. – 416 с.